

Heijden, M. van der, *Geldschieters van de stad. Financiële relaties tussen stad, burgers en overheden 1550-1650* (Amsterdam: Bert Bakker, 2006, 328 blz., €24,95, ISBN 90 351 2661 0).

Stadsfinanciën vormen een kristallisatiepunt binnen het complexe en dynamische spanningsveld tussen overheid, stad(sbestuur) en burgers. Dit geldt bij uitstek voor de stedelijke renteverkoop, een buitengewone inkomstenbron die in de vijftiende en zestiende eeuw uitgroeide tot een structureel element van de financiën van zowat alle steden in de Nederlanden. Deze verkapte vorm van lenen hield in dat particulieren geld in de stedelijke schatkist stopten in ruil voor een jaarlijkse uitkering of rente. In *Geldschieters van de stad* bekijkt Manon van der Heijden via de insteek van dergelijke renteverkopen hoe het ontstaan van de Republiek een weerslag had op de financiële relaties tussen stad, burgers en overheden in de periode 1550-1650.

Hierbij is zij voornamelijk geïnteresseerd in de vraag ‘in hoeverre politieke oorzaken (druk van overheden) of economische omstandigheden (aantrekkingskracht voor kopers) bepalend zijn geweest voor de ontwikkeling van stedelijke renten.’ (28) Het uitgangspunt van het boek is daarenboven sterk comparatief, waarbij de vergelijking tussen west en oost binnen de Republiek nadrukkelijk op de voorgrond treedt. Concreet werden Dordrecht en Haarlem (Zuid- en Noord-Holland) en Zwolle (Overijssel) uitgekozen, omdat zij vanuit hun historische achtergrond en ontwikkeling de beste mogelijkheid bieden de grote vragen van het onderzoek te beantwoorden. Het tweede hoofdstuk is bijgevolg gewijd aan het duiden van deze verschillen en gelijkenissen. Zo kenden oost en west niet alleen een sterke economische divergentie, op bestuurlijk vlak boden de drie steden eveneens een andere aanblik.

In hoofdstukken drie en vier worden de zeer verschillende relaties tussen stad, provincie en centraal gezag verder uitgediept. In het algemeen leidden eerst de zware Bourgondische en Habsburgse oorlogskosten, en tijdens de zestiende eeuw de op de Hollandse steden gewaarborgde renteverkopen door de Staten van Holland tot fors stijgende stedelijke schulden. Na de Opstand namen de Staten hun financiële verantwoordelijkheid, en ondermeer dankzij hogere belastingen wisten zij de provinciale druk op de stadsfinanciën weg te nemen. In de zeventiende eeuw waren de Hollandse steden derhalve veel autonomer op financieel gebied dan voorheen, wat niet betekende dat zij geen renten meer verkochten. Het grote verschilpunt met de vijftiende en zestiende eeuw was dat nu eigen noden het beleid dicteerden, en niet langer vorstelijke of provinciale eisen. Hierdoor werden de economische positie en kredietwaardigheid van de steden belangrijker factoren. Zo vond een economische groeiestad als Haarlem in de zeventiende eeuw probleemloos jaarlijks honderden kopers bereid gulden in de stadsschuld te investeren. Anderzijds slaagde het op alle gebieden verzwakte Dordrecht er enkel in renten te verkopen tegen relatief hoge koersen. Zwolle bleef hier al bij al vrij onbewogen bij, want zowel in de zestiende als in de zeventiende eeuw verkocht de stad slechts hoogst uitzonderlijk renten.

Deze verschillen en verschuivingen kunnen pas goed begrepen worden wanneer ook de complexe relaties tussen stad en burgers ontward worden, zodat in de laatste twee hoofdstukken van het boek de geldschieters van de stad van een genuanceerd gezicht voorzien worden. De resultaten van deze vernieuwende oefening zijn zeer

belangwekkend. In Zwolle nam de stedelijke elite bijna alle stadsrenten voor haar rekening, terwijl uit de grote sociale diversiteit van de Dordtse en Haarlemse geldschietters blijkt dat daar actieve rentemarkten bestonden. Naast bestuurders en rijke weduwen, gingen ook meer en meer kleinere investeerders hun guldens in de stedelijke schuld beleggen. Het grootste verschil tussen middeleeuwen en nieuwe tijd manifesteert zich in de geografische samenstelling van het rentenierspubliek. Waar tijdens de eerste periode veel tot zeer veel rentekopers uit andere steden werden aangesproken, vonden de steden van de Republiek meer dan genoeg geldschietters binnen de eigen wallen.

Uiteindelijk laat de prosopografische analyse de lezer wat op zijn honger. Zo werd voor een steekproef ongeveer tien procent van alle rentekopers geselecteerd voor diepgaander onderzoek. Deze steekproef is echter chronologisch en geografisch wat onevenwichtig uitgevoerd. In de eerste plaats ligt de focus vooral op de zestiende eeuw (146-152), ten tweede werd slechts één op de dertig Haarlemse rentekopers geselecteerd tegenover één op vijf Dordtse en zelfs één op drie Zwolse geldschietters. (280-298) Ook het zesde hoofdstuk mist soms wat scherpte, omdat de opgesomde redenen om te beleggen niet altijd ten volle geoperationaliseerd worden. Het cruciale betoog over de aantrekkelijkheid van stedelijke renten had immers aan kracht kunnen winnen indien ook de private kapitaalmarkten, op dat moment zowat het enige valabele investeringsalternatief, in de analyse betrokken waren geweest.

Deze aanpak draagt echter het risico in een te technisch betoog te verzanden, wat duidelijk niet het doel was van dit boek. Naar de traditie van uitgever Bert Bakker neigt *Geldschietters van de stad* eerder naar een breed dan strikt wetenschappelijk publiek. De lezers van dit boek worden perfect ingewijd in de fijnere nuances van stadsfinanciën tijdens de Republiek. Dat de vlot leesbare en bevattelijke tekst duidelijk schatplichtig is aan de theoretische inzichten van Charles Tilly zonder de Amerikaanse socioloog te vermelden, is op zich geen punt. Eerder werden deelresultaten van dit project gepubliceerd in gerenommeerde tijdschriften en een congresbundel, waar de theoretische kant van de zaak wel ruime aandacht kreeg. De krijtdijnen voor het toekomstige onderzoek naar 'Burgers, geld en stadsbesturen' in de Nederlanden, het VNC-project waaruit dit boek voortvloeyde, zijn bij deze dan ook klaar en duidelijk uitgezet.

Jord Hanus

Jorink, E., *Het 'Boeck der natuere'. Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods schepping 1575-1715* (Bewerkte dissertatie Groningen 2004, Leiden: Primavera Pers, 2006, 510 blz., ISBN 90 5997 027 6).

Dit fraai vormgegeven en van tientallen prachtige illustraties voorziene boek is de bewerkte uitgave van het proefschrift waarop de auteur in 2004 *cum laude* promoveerde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Het is echter veel beter geschreven dan de gemiddelde dissertatie en getuigt van een bepaald indrukwekkende beheersing zowel van de secundaire literatuur als van de primaire bronnen. Jorink laat zien dat de oude metafoor van God als auteur van de natuur diep geworteld was in het bewustzijn van zeventiende-eeuwse geleerden, maar ernstig verwaarloosd is door historici, die in de regel slechts lippendienst bewijzen aan het besef dat pakweg van Scaliger tot Nieuwentijt de studie van de natuur in het verlengde lag van de studie van de Bijbel en van de klassieken. Wat Jorink interesseert, is de – zeer – geleidelijke verschuiving in de betekenis van de gedachte dat de natuur *gelezen* moet worden. Zijn speurtocht leidt zowel langs beroemde vorsers en verzamelaars als Swammerdam, Van Leeuwenhoek en Paludanus als langs de dikwijls nogal buitenissige exercities van humanisten als Scaliger, De Groot, Isaac Vossius en Isaac la Peyrère. Hele en halve cartesianen als Balthasar Bekker, Johannes de Mey en Stephan Blankaart passeren hier eveneens de revue, en steeds wijst Jorink er op hoe anachronistisch het is tradities als die van de professionele filologie te isoleren van het natuurhistorisch onderzoek uit deze tijd, en hoe misleidend de recente neiging kan zijn om het zogenaamde ‘rationalisme’ van Nederlandse cartesianen en spinozisten als de unieke factor aan te wijzen in het ontstaan van het moderne, ‘onttoverde’ wereldbeeld van de Verlichting.

In werkelijkheid, zo betoogt Jorink, bleef de bijbels-humanistische connotatie van veel ‘natuurwetenschappelijk’ onderzoek intact tot aan het doorbreken in het begin van de achttiende eeuw van Nieuwentijts fysico-theologie, zij het dat de beeldspraak van de natuur als een door God geschreven, tweede openbaring in de loop van de zeventiende eeuw wel onder druk kwam te staan. Niet alleen bleek de natuur veel rijker dan antieke bronnen deden vermoeden, bovendien bleken de resultaten van nieuw onderzoek naar bijvoorbeeld de beweging der hemellichamen strijdig met die oude teksten. De gereformeerde orthodoxie trachtte aanvankelijk bij monde van Voetius vast te houden aan een tamelijk kras literalisme, maar de wens om de Bijbel van kaft tot kaft letterlijk te nemen stuitte in de loop van de zeventiende eeuw op groeiend verzet. Het is een van Jorinks meer uitgesproken ambities deze ‘hermeneutische crisis’ nu eens niet hoofdzakelijk toe te schrijven aan de opkomst van de natuurwetenschap. De toenemende aandacht voor de vele plaatsen in de Bijbel waar het exegetisch principe van de accommodatie uitkomst bood, was in zijn ogen ook en vooral de uitkomst van een wezenlijk filologisch debat. Dat debat was in Jorinks ogen grotendeels autonoom, maar de verschuiving die het markeerde van een bijzondere fascinatie voor abnormale, omineuze fenomenen naar bewondering voor de meer alledaagse regelmaat waaruit Gods gratie zou spreken, was dubbelzinnig. Radicale cartesianen als Lodewijk Meyer en Spinoza schrapten de Bijbel eenvoudigweg als bron voor zinvol onderzoek naar de natuur, maar proto-fysico-theologen als de Zeeuwse predikant De Mey benadrukten al decennia vóór Nieuwentijts *Regt gebruik* (1715) de voorzienige hand van de Schepper